
**Kulturel, etnisk og religiøs betydningsdannelse på pædagogstudiet i Sydhavnen
– om in- og eksklusionsprocesser i forhold til kulturel, etnisk og religiøs diversitet på KSS.**

Af Hanne Hansen og Christoffer Dejgaard. Begge er adjunkter i pædagogik ved København Socialpædagogiske Seminarium

I et igangværende kvalitativt projekt baseret på analyser af interview, undersøger vi de komplekse, flerstemmige, ambivalente måder hvorpå kulturelle, etniske og religiøse markører sættes i spil i studielivets in- og eksklusionsprocesser blandt de studerende på pædagogstudiet. Hvordan spiller etnicitet, kultur og religion med i de studerendes faglige og sociale studieliv? Ud fra et social konstruktionistisk/poststrukturalistisk perspektiv undersøger vi de in- og ekskluderende processer der udspiller sig i de studerendes fortællinger om studiet, sig selv og de andre som studerende samt i mødet med underviserne og seminariets sociale og faglige arenaer? Hvilke fortællinger er dominerende på seminariet og hvilke subjektpositioner gøres tilgængelige for de studerende heri? Hvordan "gøres" kultur, etnicitet og religion på seminariet? Hvilke betydninger konstrueres omkring kulturelle, etniske og religiøse identitetsmarkører og hvordan forbindes disse med andre identitetsmarkører i de forskellige aktørers positioneringer af sig selv og hinanden på studiet? Hvordan udspiller de ekskluderende processer sig, og hvad kan vi lære af de mere inkluderende processer og fortællinger som de studerende artikulerer? Et af de spor vi efterhånden er blevet optaget af, er hvordan det tilsyneladende ofte kræver særlige forhandlinger for en del af de etniske og religiøse minoritetsstuderende at inkludere sig/inkluderes i det faglige og sociale liv på studiet samtidig med at kunne inkludere sig/inkluderes i arenaer for livet med forældre og familie – forhandlinger som de studerende på forskellig vis er meget aktive i. Forhandlinger som ud over inklusion både handler om at gøre sig til subjekt i de enkelte kontekster, men samtidig også handler om at opretholde en relativt sammenhængende identitet på tværs af disse.

At "gøre" kultur, etnicitet og religion

- et poststrukturalistisk og social konstruktionistisk inspireret blik på in- og eksklusion.

KSS har efterhånden – som de fleste af landets øvrige pædagogseminarier – en del studerende med anden etnisk baggrund end dansk. Vi anser det for vigtigt for den pædagogiske profession og som uddannelsessted i almindelighed, at uddannelsen kan rumme diversitet og at vi som seminarium udvikler mulighederne for at skabe et studiemiljø der – fagligt og socialt – kan inkludere studerende med etnisk, kulturel og religiøs forskellighed. Nogle af de studerende med anden etnisk baggrund klarer sig godt på seminariet fagligt og socialt. Samtidig oplever vi at andre studerende med anden etnisk baggrund forlader seminariet eller ekskluderes/ekskluderer sig i relation til og deltager sparsomt i seminariets faglige og sociale aktiviteter. Eksempelvis oplever vi at nogle af disse studerende bliver fravalgt af, og selv fravælger andre ved dannelsen af projektgrupper. På denne baggrund tager vores projekt afsæt i et ønske om at skabe viden om baggrunden for og betydningen af disse in- og eksklusionsprocesser for – i forlængelse heraf – at kunne lægge op til en ufordring og gentænkning af eventuelle ekskluderende fortællinger og praksisser i bestræbelserne på at blive bedre til at håndtere kulturel, etnisk og religiøs diversitet på seminariet. Vi befinder os i en fase af projektet, hvor vi endnu ikke har konstrueret tilstrækkelig empiri til en mættet analyse eller til mere omfattende konklusioner. Alligevel er vi allerede i besiddelse af en fond af fortællinger fra de studerende om, hvordan de konstituerer og forhandler egen og de andres identitet som studerende ligesom disse fortællinger giver indikationer på hvilke normer/koder der er i spil og brydes og forhandles blandt de studerende. Desuden begynder vi at få indblik i hvilke subjektpositioner disse fortællinger tilbyder de studerende at konstruere og forstå sig selv og hinanden som studerende igennem – konstruktioner hvor kategorier som etnicitet, kultur og religion forhandles og "gøres" af forskellige aktører i og på tværs af konkrete kontekster (Staunæs, 1996 og 2000). Det er disse processer samt mulighederne i og konsekvenserne af vores poststrukturalistiske teoretiske og metodiske tilgang vi vil forsøge at formidle et

billede af i det følgende.

Og med valget af inspiration fra poststrukturalisme og social konstruktionisme i konstruktionen af vores teoretiske optik fokuserer vi på de kulturelle og individuelle betingelser for konkret levet liv. For at undersøge de studerendes betingelser og måderne de skabes, ændres, vedligeholdes og anvendes på af konkrete aktører, forsøger vi via denne tilgang at skabe en fremmedgørende optik i forhold til de givne diskursers naturaliseringer og selvfølgeligheder. Med poststrukturalismen afskriver vi os muligheden for at opnå én bestemt sandhed om et fænomens væsen. Betydninger er ikke stabile og kan ikke forstås som refererende til noget endeligt og stabilt. Enhver form for identitet fordrer eksklusion af noget "andet". Noget "ikke-til-identiteten-hørende" (se fx Derrida, 1992 og Dorthe Marie Søndergaard, 1996). Der er altså tale om en kundskab, som fokuserer på de diskursive betingelser, den enkelte studerende og grupper af studerende lever igennem, og som samtidigt fungerer potentielt destabiliserende for den selvfølgelighed og naturalisering, der, som nævnt ovenfor, kan kendetegne sådanne diskurser.

Positioner og storylines

Enhver studerende må altså tilegne sig måder at se sig selv og verden på, som er tilgængelige i de diskursive kontekster, den studerende indgår i på seminariet. Subjektiviteten anskues altså delvis som et resultat af sådanne subjektiveringsprocesser, som de er foregået igennem de studerendes livshistorie. Denne livshistorie rekonstrueres og reartikuleres til stadighed i relation til de aktuelle subjektiveringsbetingelser på seminariet. I denne forbindelse finder vi begrebet *positionering* anvendeligt til at belyse hvordan aktørerne på en gang positionerer sig selv ved et trække på bredere sociale diskurser, også kaldet *refleksiv positionering*, og samtidig gennem *interaktiv positionering*, hvor individerne gennem konkret interaktion positionerer hinanden.

De positioner som følger en given diskurs, giver hvad Davies og Harrè kalder "the structure of rights". Hermed menes, at når individet tager eller tilbydes en position, så er der til den position knyttet en række perspektiver, hvorfra man ser verden – altså et slags udkigspunkt hvor særlige kategorier, fortællinger og forestillinger gøres relevante i de særlige diskursive praksisser de artikuleres indenfor (Davies og Harrè, 1990).

Da individet indtager forskellige skiftende positioner, og da det er forskelligt og kontekstafhængigt, hvilke af de længererækkende positioner der fremhæves, og hvilke der vurderes på hvilken måde af de øvrige aktører, indtager individet et varierende antal positioner. Set ud fra et øjebliksbillede, består selvet af de positioner, som det indtager i og på tværs af kontekster. I vores forståelse betyder det fx, at en studerende ikke blot indtager positionen som studerende og derudfra handler og artikulerer diskurser, som er til rådighed for denne position. For de forskellige krav og forventninger til en studerendes ageren er ikke entydige. Endvidere indtager en studerende en række positioner ud over netop positionen som studerende, og nogle af disse øvrige positioner som fx ægtemand, kvinde, muslim eller muslimsk kvinde, spiller sandsynligvis med som orienteringsmatricer på uddannelsen, selvom det samtidig er kontekstafhængigt, hvordan disse aktualiseres i de pågældende situationer.

Både betydningen af de mange positioner aktørerne indtager samtidig og over tid (og disses aflejringer i individet), samt pointen om at disse netop ikke eksisterer som abstrakte isolerede og fastlagte måder at anskue sig selv og sin omverden på, men netop aktualiseres i bestemte kontekster, står centralt for vores undersøgelses bestræbelse på at indfange det fælles i betingelserne samt de forskellige måder disse betingelser mødes og håndteres på. Det er dog vigtigt at slå fast, at vi – for at begrænse os tids- og empirimæssigt i vores undersøgelse – primært fokuserer på den aktuelle handlekontekst, seminariet, og de

forskellige positioner som aktørerne indtager og forhandler der.

De positioner en person indtager, kan godt være modstridende, men det er dog alligevel muligt at bevare oplevelsen af en sammenhængende identitet, gennem deltagelsen i nogle centrale diskursive processer, som bidrager, nemlig til at muliggøre denne følelse af personlig integritet. Dette gøres netop ved at aktørerne identificerer sig i forhold til bestemte dikotomiske kategorier som inkluderer nogle mennesker og ekskluderer andre (fx mand/kvinde, studerende/arbejdsløs), og ved at aktørerne positionerer sig selv i relation til kategorierne og genkender sig selv som værende i besiddelse af de kendetegn der placerer en selv som medlem i netop disse kategorier i frem for andre, og at man anskuer verden fra denne positions perspektiv og de *Storylines* der konstituerer denne position.

Med begrebet *Storylines* forsøger vi at begrebssette et slags narrativt standardforløb indenfor en bestemt mere overordnet kultur, en delkultur (fx seminariets kultur) eller hos et individ; et forløb der ofte organiseres omkring begivenheder, personer og moralske dilemmaer (Davies og Harré, 1990, Davies 2000). En *storyline* udgør et koncentrat af nogle kulturelt selvfølgelige værdier presset sammen i et bestemt handleforløb med tilhørende subjektpositioner, som kulturens aktører kan identificere sig med og bruge som tolkningsramme for egne og andres handlinger. *Storylines* rummer diskurser, handlemåder og bestemte strukturelle og materielle betingelser, der ofte ligger som implicit præmis for forløbet. De fungerer både som fælles referenceramme, og dermed som kollektivt identitetsskabende, og bruges, genskabes og forandres samtidig som individuelle pejlemærker i aktørernes forsøg på at skabe balance mellem det unikke og det genkendelige. De tilbudte subjektpositioner kan være kulturelt naturaliserede i et omfang, så aktørerne, som tilbydes disse positioner, slet ikke bemærker, hvordan de evt. begrænser deres handlerum, eller de kan føle sig fanget i positionen på en måde, så der ikke opleves at være alternativer hertil.

Et eksempel på en mere overordnet *storyline* som fortælles på samfundsniveau i Danmark og genfortælles i utallige varianter i større debatter og almindelig mellemmenneskelig interaktion på mikroplanet, kan være fortællingen om, at det er gennem uddannelse og arbejde at de etniske minoriteter primært skal integrere sig i Danmark. Denne *storyline* fortælles igen og igen i medier og på det politiske niveau, ligesom den florerer i et utal af forskellige narrative varianter i positionerende hverdagsfortællinger, i argumenter for integrations-, social- og arbejdsmarkedspolitiske tiltag samt i uddannelsessystemet og som samfundets krav til de udstødte. Således fungerer denne fortælling som implicit eller eksplicit forståelsesramme for alle der diskuterer eller forholder sig til integration i hverdagen. Dette betyder ikke at alle nødvendigvis positionerer sig i overensstemmelse med fortællingen (fx kan man erklære sig uenig, producere fortællinger som udfordrer de overordnede *storylines* og af forskellige årsager undlade at uddanne sig og arbejde), men det betyder fortællingen udgår en slags normativt pejlemærke for alle med anden etnisk baggrund. Og hvis den dominerende *storyline* ignoreres, kan det være svært for de som positionerer sig meget anderledes at opnå gen- eller anerkendelse som legitime deltagere i de hverdagskontekster, hvori de færdes.

Vores ambition i undersøgelsen på seminariet er at forholde os nysgerrigt og undersøgende til kraften og potentialet i såvel de hegemoniske *storylines* og fortællinger såvel som de alternative og udfordrende og deres potentiale til at skabe nye og måske mere heterogent inkluderende *storylines*.

Med vores tilgang fokuserer vi altså, i vores undersøgelse, på subjektiveringsbetingelserne på seminariet og aktørernes håndtering og forhandlinger heraf – særligt i forhold til den kulturelle, religiøse og etniske toning heraf. Udover synliggørelsen af de forskellige virkelighedskonstruktioner på studiet, giver tilgangen os mulighed for at udforske, udfordre og intervenere i forhold til ekskluderende naturaliseringer, at pege nye mulige veje for inklusion, f.eks. i kraft af nye forståelsesrammer i forhold til den kulturelle, etniske og religiøse diversitet, og måden disse kategorier "gøres" på i uddannelsen.

Dialog og flerstemmighed i interview og analyse - vores veje ind i empirien.

I det hidtidige forløb har vi konstrueret vores empiri gennem kvalitative gruppeinterview, hvor vi – indtil nu – har interviewet en idégruppe samt to projektarbejdsgrupper med blandet etnisk baggrund (herunder etnisk dansk baggrund). At interviewe og skabe dialog med og i disse grupper, ser vi som en mulighed for at få adgang til såvel individuelle fortællinger om de betydninger der konstrueres omkring kategorierne etnicitet, kultur og religion som disse fortællingers forankring i de studerendes relationelle fortløbende forhandlinger heraf i deres gensidige positionering af sig selv og hinanden i hverdagen samt konkret i disse interviews. Endvidere skal vi i det videre projektforsøg interviewe flere studerende for at konstruere en mere mættet empiri omkring de studerendes fortællinger. Desuden skal vi interviewe seminariets studievejledere, da vi formoder at de studerende i dette rum artikulerer andre typer af fortællinger om sig selv, medstuderende og undervisere – vi formoder at det i nogen grad er her de henvender sig, når de oplever elementer af studiet problematisk. Endvidere vil vi også interviewe de undervisere der er studiekonsulenter på 1. semester, idet de i deres arbejde der, får indblik i de studerendes daglige oplevelser og overvejelser samtidig med at de giver os adgang til hvordan mødet med de studerendes fortællinger fortælles frem fra underviserpositioner. For at give projektet en flerstemmighed som bedre kan indfange kompleksiteten i de studerendes positioneringer har vi forsøgt at lade en dialogisk ambition være central i vores metodiske tilgang (se fx Lather, 1994). Dette kommer til udtryk i selve interview- eller samtalsituationerne, hvor vi forsøger at skabe rum for en samtale hvor alle parter deltager og lytter og reflekterer over interviewets temaer og måske bringer nye forståelser eller temaer på banen på en måde som forsøger at overskride de traditionelle positioner som neutral udspørger og passivt responderende informant. Selvom vi som interviewere sikrer at vi kommer rundt om de temaer som vi vil udforske opstår de fleste konkrete spørgsmål i interviewene ved at vi dels forfølger temaerne og dels fanger alternative veje eller vinkler som de interviewede artikulerer undervejs.

Vi finder interviewformen velegnet til at udfolde mangefacetterede og ofte modsætningsfulde italesættelser af erfaringer, oplevelser, orienterings- og tolkningsrammer. Det materiale, der produceres med metoden, er medieret gennem de talte ord og gennem kropssprog.

Vi forsøger i interviewet at skabe et socialt møde, en samtale mellem dialogpartnere der sammen producerer fortællinger om de interviewedes virkeligheder og om de måder de betydningssætter disse på (Søndergaard og Staunæs i: Jarvinen og Mik-Meyer (red.), 2005).

Endvidere kommer den dialogiske ambition også til udtryk udover selve interviewsituationen. Dette er også en begrundelse for at vi indledningsvis gennemførte ovennævnte idégruppeinterview, hvor vi forsøgte at skabe et samtalerum, hvor nogle studerende med blandet etnisk baggrund svarede på og gav os feedback på nogle af de temaer vi ville bringe på bane i de senere interview, ligesom de gav os ideer til nye temaer vi kunne afsøge. Ud over disse bestræbelser på at overskride den traditionelle forsker-respondentdikotomi og skabe mere dialogiske møder, er det også vores intention at forsøge at indskrive en flerstemmighed i selve analysen/rapporten. Dette konkretiserer vi ved, når vi er længere i arbejdet, at sende empirien og de næsten færdige analyser til de interviewede, for at lade dem reflektere over og kommentere både empirien og vores analyser heraf. Disse refleksioner vil vi inkorporere i vores rapport for derved at tilbyde refleksioner over genstandsfeltet fra forskellige positioner og derved udvide undersøgelsens potentiale som virkelighedsreflekterende og (selv)kritisk videnskabelse frem for blot virkelighedskonstaterende viden.

I det følgende vil de studerendes udtalelser fra uddrag af vores interview med dem blive kaldt A, B, C m.fl. eller blot S. Interviewere kaldes IN.

Konstruktioner af forholdet mellem de faglige og sociale elementer i gruppearbejdet

På KSS er gruppearbejde om projektopgaver en central del af studieordningen. På grund af gruppeprojekternes væsentlige betydning i studiet har vi fundet det vigtigt at spørge ind til de studerendes oplevelser af gruppearbejdet for at få indblik i deres indbyrdes relationsdannelse, diskursive praksisser og dermed in- og eksklusionsprocesser i forhold til gruppen og seminarieret. Der hvor vi aktuelt er i vores analysearbejde er vi begyndt at få et indblik i forskellige måder hvorpå gruppen konstituerer fagligt samarbejde og socialt samvær. De studerendes udsagn fortæller om hvordan de indbyrdes i grupperne forhandler om emne, samarbejdssted, engagement, indsats, socialt samvær m.m. Det er almindelig udbredt at projektarbejdet finder sted der hvor deltagerne finder det mest praktisk og hensigtsmæssigt, dvs. det kan både være på seminarieret og hjemme hos gruppemedlemmerne.

Vi har fået indblik i, hvordan grupperne forhandler balancen mellem det at producere et fagligt resultat i form af en projektopgave og et socialt fællesskab, hvor man også kan hygge sig og tale om personlige ting, det sociale/private og det faglige. De fortæller denne balance frem som en dikotomisk modsætning, hvor det faglige og sociale/private gøres til modsætninger og enten-eller valg, hvor især det sociale fremstilles som noget, der kan tage overhånd. Samtidig fortælles det faglige og sociale også frem som sammenhængende gensidigt afhængige processer der tilsammen udgør fundamentet for gruppearbejdet. Det faglige som gruppen formelt er samlet om fungerer således bedre, hvis der også er noget socialt. Disse forhandlinger om sammenhæng eller dikotomi mellem det faglige og sociale er fælles for grupperne og får så særlige farvninger og betydninger, når de kommer i spil med kategorierne etnicitet, kultur, religion.

En gruppe fortæller:

A: Jamen også fordi i forvejen har vi haft lidt fnidder i den gruppe vi er i nu. Det er så blevet meget bedre vil jeg sige, men det gør det da også lidt kedeligt, for det er da hyggeligt hvis man kan være hos hinanden en gang imellem. I det her projekt i den gruppe her, da var vi også meget på skolen faktisk. Vi var ikke ret mange gange hos nogle andre.

B: Men vi har prøvet det nogle gange og så fik vi det sociale som vi skulle tror jeg.

IN: Hvad skal der til for at fungere socialt i en gruppe eller ikke fungere?

B: Folk skal være åbne, åbenhed og det at turde gå til andre og sidde. Så måtte vi være hos E og der fik vi også et glas vin (de griner).

C: Ja, jeg drikker ikke.

B: Ja, men det giver noget at man ikke kun snakker om skole men også om ens privatliv og..

IN: Har I gjort det meget? Snakker I meget privatliv?

B: Ikke meget, men noget. Vi snakker og vi var også åbne hvis der er nogen der kommer - "jeg har det ikke så godt i dag" eller "jeg har nogen problemer"..

Der fortælles her om en gruppe som i meget høj grad forstår sig selv som en faglig gruppe, hvor de også har det godt socialt. Udsagnet "at så fik vi det sociale som vi skulle" kan tolkes som en formidling af gruppens norm og måske også en generel norm på seminarieret om at gruppearbejdet ikke fungerer ordentligt uden den sociale dimension - "det giver noget". Samtidig formidles også en grænse for, hvor meget det sociale må fylde - "ikke meget, men noget". I fortællingen er det at arbejde hjemme hos nogen, og få vin på bordet signaler til hygge og privatsnak.

At gruppen griner, og at en kvindelig muslimsk studerende til os interviewere forklarer at "ja, jeg drikker ikke", giver også et indblik i hvordan hun og gruppen positionerer sig i forhold til hinanden.

Hun og gruppen formidler at hun er inkluderet i fællesskabet. Hun positionerer sig som anderledes og gøres anderledes af de andre i forhold til vin som markør for hygge og socialt fællesskab, men ikke mere anderledes end at der er plads til at denne andethed kan inkluderes. Det fælles grin antyder, at de har talt om det i gruppen, at de har valgt en humoristisk tilgang til det, og at det stadig er aktuelt for dem at

positionere sig i forhold til hende som anderledes. Måske er det endda gruppens grin der gør at hun ser det som nødvendigt at forklare os hvorfor. Hun får derved vist både os og gruppen at hun positionerer sig ud fra egne betingelser og gruppens grin kan også betyde, at det har de accepteret.

På den måde får vi et billede af hvordan en studerende differentierer og rummer kulturel og religiøs forskellighed gennem f.eks. åbenhed og humor samt hvordan hun som bærer af andre kulturelle orienteringer og tro accepterer, inkluderer sig i og er medaktør i konstruktionen af en sådan åbenhed og humor – et billede som langt fra står alene.

En anden gruppe fortæller at de hovedsageligt arbejder hos hinanden og har brugt mange timer sammen. Det sociale samvær fylder meget i deres fortællinger og kan måske endda siges at være blevet det bærende fundament i gruppen.

F: Vi brugte jo meget tid på hinandens, hjemme hos hinanden.

G: Jeg synes også at når man sidder, måske bruger 8-9 timer om dagen, hver eneste dag i 1 ½ måned på hinanden, så kan du mærke det. Lige pludselig, man kan mærke det på hinanden, man mærker efter, hvordan har du og hvordan har du det? Hej, jeg har sgu fået knopper, eller... (høj latter). Nej, men man kan mærke det. Man behøver ikke en gang at sige det mere.

De vurderer selv, at de er en meget social gruppe.

F: Jeg tror, at i vores gruppe er vi meget aktivt lyttende, hvis der er en der har problemer med kæresten, familien eller hvad det er.

G: Og så er det fordi vi de sidste to år har været så mange gange hjemme hos hinanden, så vi kender hinandens forældre, familier og kærester. Og jeg ved ikke hvad.

Tonen omkring deres tætte samarbejde er dobbelttydig. De virker glade og stolte over deres sociale gruppe, men udtrykker også en vis ambivalens i forhold til gruppens prioritering. Dette kommer især til udtryk omkring deadline for opgaven, hvor de så vælger en mere kontant måde at afskære den private snak:

F: Og det værste er så at vi er meget aktivt lyttende med problemer og vores problemer og det hele.

G: Med råd og vejledning.

H: Men i det hele taget når vi sidder og laver tingene, så er vi ikke så aktivt lyttende overfor hinanden.

F: På et tidspunkt blev vi også meget stressede, på et tidspunkt skulle vi bare være færdige, så var vi ligeglade med at der var nogen der havde det dårligt, sådan følte jeg det på et tidspunkt. Nu skulle det være færdigt. Bliv lige færdig med dine tuderier, det kan vi tage senere, ikke! Nu skal vi lige blive færdige her! Det kan godt tage overhånd.

Gruppens udtalelser kan fortolkes således, at den sociale relationsdannelse har udviklet sig på en måde, hvor man nærmest kan tale om, at de er sammen om to typer af forpligtelser, der nogle gange opfattes som værende i modstrid med hinanden. Den ene forpligtelse handler om at blive færdig med det faglige projekt til aflevering. Den som gruppen formelt er samlet om. Den anden forpligtelse er af social karakter og handler om at fordi de tager så meget del i hinandens liv, kan det ikke bare skæres helt væk. Det sociale fællesskab kan sættes i midlertidig parentes, men lever videre og må prioriteres senere.

De sociale relationsprocesser fortælles i disse grupper altså frem som inklusionsfaktorer – en vigtig markør, når de studerende skal vurdere hinandens deltagelse på studiet. Samtidig er også evnen til at kunne prioritere det faglige arbejde over det sociale, så der opnås et resultat, vigtig for at de studerende kan opleve sig selv som inkluderede på seminariet. Faglighed – det at vise faglig kunnen og engagement – er således en anden vigtig markør. Det er i denne sammenhæng vigtigt, hvordan gruppens medlemmer forhandler om og deltager i opnåelsen af dette mål. De grupper vi har interviewet positionerer sig lidt forskelligt i forhold til prioriteringen af henholdsvis det faglige og sociale, men alle de studerende repræsenteret i vores empiri,

forholder sig til det væsentlige i at mestre begge dele samt at de enkelte grupper må forhandle og finde en balance her imellem. Disse mange små delfortællinger om krav til at kunne begå sig fagligt såvel som socialt synes at referere til en mere overordnet storyline på seminariet, en fortælling om hvad der skal til for at kunne inkluderes i gruppeprocesserne. Denne fortælling fungerer som en norm som de studerende kontinuerligt positionerer sig selv og hinanden i forhold til. Dette sker både i den reflektive positionering, hvor de i deres selvfortællinger konstituerer deres identitet som studerende, og når de i konkret interaktion positionerer hinanden som henholdsvis gruppemedlemmer der komplementerer hinanden og som studerende man ikke ønsker at være i gruppe med. I denne proces bliver konstruktionen af den ekskluderedes position tillige nyttig som dikotomisk modpejlemærke for at skabe en fælles gruppeidentitet.

Samarbejdet i gruppen

Generelt giver de studerende udtryk for at man kommer til at kende hinanden godt, og at de oplever at hjælpe hinanden og at kunne lære af hinanden.

S: "Der er nogen ting de kan jeg ikke kan".

S: "Og omvendt".

S: "Ja, og omvendt og så hjælper vi hinanden på den måde".

Ingen af grupperne taler om indbyrdes forskelle i fagligt niveau. Det bliver nævnt som en in- eller eksklusionsmarkør i forbindelse med gruppedannelsen, men ikke i forbindelsen med gruppearbejdet. At det ikke italesættes kan der være mange grunde til. Man kunne antage at det – i hvert fald ikke i de grupper – har været noget afgørende problem. Det kunne også betyde, at de studerende lægger meget vægt på at holde sammen på gruppen, så den kan fungere, når først selektionen i gruppedannelsen er overstået og gruppen er dannet.

Den ene gruppe giver udtryk for at de strakte sig langt for at hjælpe en studerende som ikke var stabil i sit fremmøde og indsats og til slut droppede ud.

S:... Vi havde fanme hjulpet x hele vejen igennem. Vi har hver især skrevet noget selv. E satte sig ned sammen med x for at prøve at skrive noget. Men x var ikke interesseret i bare at blive trukket igennem. Det ville vi godt have gjort. Det kræver lige et minimum fra x's side.

Gruppen giver ikke nogen forklaring på hvorfor de strakte sig så langt for at hjælpe en studerende med at bidrage til gruppens projekt og i forhold til en faglig intern prøve. De fortæller om sig selv som en fagligt seriøs gruppe, der stiller krav om en indsats men i vores tolkning positionerer de sig også som en socialt ansvarlig gruppe, bl.a. fordi de som en ud af få ikke lukkede deres gruppe ved gruppedannelsesprocessen, men lod to studerende komme ind i gruppen på et tidspunkt hvor de var fem i forvejen og ikke formelt havde behovet det. Fortællingen om den studerende som de valgte at støtte, giver næring til en positionering af dem selv som socialt ansvarlige og fagligt seriøse. Der er dog også grænser for hvor langt de strækker sig. De har en anden fortælling om en studerende med anden etnisk baggrund, som de har sagt nej til at arbejde sammen med. Dette begrundes dels med hendes lidt dårlige sprogkundskaber og faglig svaghed. Det afgørende synes dog at være, at hun opfattes som vanskelig at være i gruppe med fordi hun ikke vil arbejde hjemme hos nogen og ifølge gruppen ikke formår eller ønsker at deltage i det sociale fællesskab. Denne fortælling illustrerer, hvordan markører som sprog, faglighed, social kompetence, etnicitet og kultur spiller sammen på komplekse måder og med meget forskelligartede in- og eksklusionsprocesser til følge. Denne studerende synes at blive ekskluderet på baggrund af seminariets storyline om at kunne begå sig fagligt og socialt. I de studerendes forståelse af hende som en der både har vanskeligheder med at begå sig fagligt og socialt, synes disse to markører gensidigt at forstærke hinandens negative effekt. Desuden italesættes markører som sprog og kultur altså som medvirkende til gruppens manglende ønske om at arbejde sammen med hende, hvormed disse markører kommer i spil med, forstærker og forstærkes af de oplevede faglige og sociale vanskeligheder.

Nogle af de interviewede som ofte har arbejdet hjemme hos hinanden fortæller at de kommer til at kende

til hinandens kærester og familie. De fortæller om, hvordan de kommer tættere på hinandens forskellige etniske baggrund, værdier og livsform og lærer noget af det. Nogle bringer den nye indsigt eller synsvinkel videre til egen familie.

S: Når vi har været i denne her 6-mands-gruppe. P er fra Iran, er hun ikke, så er der en fra Færøerne, og så to danskere (og to fra Pakistan) Det bidrager med mange positive ting i en gruppe.

S: Jeg ved ikke meget om dansk mad og der er mange ord jeg ikke lige kender. Der er mange ting, jeg ikke lige ved, hvad er i forbindelse med julen, eller et eller andet. Fordi jeg ikke selv holder jul, men det er meget rart, når man sidder i gruppen – hvad betyder det og det. Så sidder man og griner lidt af det og det er sådan og sådan det hænger sammen. Hvordan holder I jul? Man kommer meget ind på hinanden, privat og et eller andet sted også religiøst. Der er mange spørgsmål.

S: Jeg har jo også lært rigtig meget. I det hele taget hvad I er. Vi har snakket en del om hvad islam er. Og jeg ved hvad der er af regler og ikke regler. Og når jeg er hjemme hos S, hvad jeg skal og ikke skal. For at vise respekt overfor hendes forældre. Jeg synes jeg har lært rigtig mange ting.

S. Men der synes jeg også, jeg kommer fra en familie, hvor min mor har været meget racistisk i min barndom og jeg har hørt på meget, ikke. (...) Jeg har været i gruppe med jer og jeg har spurgt meget og jeg har snakket meget. Når jeg kommer hjem til min mor, og vi snakker så kan jeg nærmest hørle hende ned. Jeg er nemlig i gruppe med S og hun siger sådan og sådan. Nu skal du bare vide noget, for det må være fordi du ikke har viden. Så sidder min mor sådan, nå gud, sådan havde hun aldrig set det, når jeg forklarer om - et eller andet.

De studerendes fortælling om hvordan de kommer tæt på hinandens livsform, tro, fordomme etc. er et eksempel på hvordan vi i vores empiri får øje på konstruktionen af frugtbare inklusionsprocesser i mødet mellem studerende med forskellig etnisk, religiøs og kulturel baggrund – et møde hvor de studerende oplever at kunne berige hinanden og opnå nye erkendelser og gensidig kulturel åbenhed, netop i kraft af forskelle i deres baggrund.

Samarbejdet med det andet køn

– forhandlinger af samvær på tværs af køn, i hjemmet og på studiet.

I begge grupper fortælles nogle problematikker frem som tilsyneladende er særligt knyttet til det at være studerende med muslimsk baggrund. Dette gælder bl.a. når gruppearbejdet involverer samarbejde med det modsatte køn. Det er ikke en problematik som de studerende inddrager i deres fortællinger om selve gruppearbejdet, hvis det foregår på seminariet, men hvis det skal foregå hjemme hos nogen eller andre steder gør det en forskel. Det er dog meget forskelligt hvilken betydning og vægt dette har samt hvilke praktiske konsekvenser det får for de studerende med muslimsk tro – og for de grupper de deltager i. To af pigerne fortæller om deres erfaringer med at have været i gruppe med en "dreng". Den ene pige fortæller frem hvordan hun i den forbindelse udfordrer og flytter grænserne for familiens normer.

S: Jeg var i gruppe der på 1. år med J og han var med hjemme, og det var første gang jeg havde en fyr med hjemme. Det var sådan lidt, jeg tænkte, nej min far slår mig ihjel-agtigt, man tænker jo sådan. Ikke fordi han slår mig jo ikke ihjel bogstaveligt. Men sådan tænkte jeg, for jeg har jo aldrig haft en fyr med hjemme. Og så var det jeg gik hjem og sagde til min mor: Jeg er i gruppe sådan, sådan og de kommer hjem til mig i morgen. Om det var i orden. Jeg boede jo hjemme, så jeg var nødt til at spørge om det var i orden. Hvis jeg ikke havde boet hjemme, så havde jeg ikke spurgt. Det var i orden, der var ikke noget. Jeg skal nok ikke tage en fremmed fyr med hjem, så tror hun at jeg er helt gal".

Det er her tydeligt at den almindeligt udbredte praksis på seminariet, hvor grupperne arbejder hjemme hos hinanden, udfordrer de kulturelle normer hos nogle studerende med anden kulturel og religiøs baggrund. Fortællingen handler om en voksen pige der er nødt til at spørge sine forældre om tilladelse til noget, som normalt ikke accepteres. Hun og familien er nødt til at overskride deres norm om at muslimske piger ikke har mænd på besøg. Måske overskrider hun også en norm om at studiearbejde hører skolen til, så skoleliv

og privatliv ikke blandes. Den studerende viser her hvordan hun fik bøjet disse normer og forhandlet dem med familien så de kunne overskrides og accepteres, hvorved hun relativt let kan inkluderes og genkendes i seminariekonteksten og forbinde denne med de andre arenaer hun færdes i.

Den anden med forældre fra samme land oplever at hun slet ikke kan spørge om den slags:

S: Jeg har ikke spurgt, jeg ved det, et eller andet sted, jeg ved det bare. Der er nogen ting man ikke skal spørge om. Det gør man bare ikke i vores familie.

Hun fortæller at hendes forældre mener at opgaver er noget man arbejder med på skolen og synes ikke hun bør blive der til længere end kl. 12 eller 14.

S: Hvorfor skal I sidde der til kl. 5 (17) eller hvorfor skal I sidde der til kl. 10 (22).

Hun kan godt sige at hun har været i gruppe med drenge på seminariet, men ikke tage hjem til dem. Hun fortæller hvor nervøst hun reagerer, da en dreng fra gruppen en dag kommer hjem til hende for at aflevere nogle bøger.

S: Der er en dreng, der har lånt nogle af mine ting, mine bøger, og han er kommet hjem, og han ved ikke at han ikke må. Men hvor jeg har bare rystet, fordi han stod ude ved døren, og min mor hun stod, hvem er det, hun er så nysgerrig. Mor gå nu, det er ikke nogen, det er bare en fra klassen. Øh, jeg skal bare lige have nogle bøger. Hvem er det, og så åbner hun bare døren. Så står han der, sådan en sød en, bare med nogle bøger, som han lige skal aflevere. Han spørger, hvorfor ryster du? Ikke for noget, ikke for noget, farvel, hej, hej. Lige sådan hurtigt. Hvad lavede han her, ikke?

Pigen formidler i sin fortælling, at hun føler sig i klemme mellem det studieliv hun deltager i på seminariet med det modsatte køn på den ene side og forældrenes rammer og værdier på den anden. Hun er klar over at den mandlige studerende ikke ved, at han overtræder hendes families implicitte normer og regler, men oplever at hun ikke kan sige det til ham, ligesom hun prøver at skjule ham for sin mor. Gennem forskellige udsagn giver hun et billede af moderen som påpasselig og kontrollerende i forhold til, hvad hendes datter gør og må. Pigen formidler et billede af at hun navigerer indenfor smalle rammer og er meget underlagt sine forældres regler. Hun udtrykker at hun slet ikke kan diskutere og modsige sine forældre på samme måde som i eksemplet ovenfor.

Der er altså stor forskel på om hun er hjemme eller på seminariet, når hun skal positionere sig i forhold til mødet med det andet køn. Det viser sig at seminariet tilsyneladende fungerer som et sted med en ekstra betydning for nogle af de kvindelige muslimske studerende med anden etnisk baggrund. De opfatter seminariet som et fristed for den sociale kontrol, som nogle ellers fortæller frem at de er underlagt. Seminariet benævnes fx med ord som "trygge rammer".

C: I skolen er vi i trygge rammer, men udenfor.. - man kan jo tillade sig meget indenfor skolens rammer, men når man er ude så har jeg min kultur, min baggrund og der ved jeg.

På seminariet kan pigerne være i gruppe med drengene uden forældres viden og/eller indblanding, idet forældre tilsyneladende accepterer seminariet som et neutralt sted, men det kan (som vist) samtidig være problematisk for nogle af de studerende, hvis de to arenaer med forskellige normer for samvær blandes for meget sammen. På den måde kan de, for nogle af de kvindelige studerende være en hård udfordring at skabe en oplevelse af sammenhæng og genkendelse på tværs af hjem og studie.

Det sociale studieliv – i fredagsbaren

Udover den sociale dimension i gruppearbejdet, hyggesnakke i kantinen eller udenfor ved rygning etc. har vi fået et billede af "fredagsbaren" som et vigtigt socialt og ikke-fagligt rum. Fredagsbaren fremstår som en vigtig markør i forhold til det at være inkluderet i studiefællesskabet.

Fredagsbaren er de studerendes cafe som holder åben om fredagen fra kl. 12 og resten af dagen. Den drives

af de studerende og er fysisk placeret i et stort rum i seminariets kælderetage. Det er tilladt at ryge der, mens resten af seminariet er røgfrit. Her kommer de studerende fra pædagoguddannelsen og fra PGU. De studerende positionerer sig meget forskelligt i forhold til det at komme i fredagsbaren, både individuelt og som grupper. Deres fortællinger tyder på at man ikke kan komme udenom at forholde sig til deltagelse der. Den ene gruppe fortæller sig frem som nogle studerende, der går i fredagsbar og hygger sig sammen. Den anden gruppe fortæller sig med en enkelt undtagelse frem som nogle piger der ikke går i fredagsbaren selvom de har hver deres begrundelse. Man er tilsyneladende nødt til at have en begrundelse både for at deltage eller undlade deltagelse. Det er et valg som man ikke kommer udenom.

Den ene gruppe fortæller om hygge i fredagsbaren som en vigtig og positiv ting i forhold til det at have det godt sammen i gruppen. Samtidig fremgår det at den muslimske studerende i gruppen ikke drikker:

D: Fredagsbaren – ja det har vi også været ret gode til.

Interviewere: Gør I alle sammen det? Går i fredagsbaren?

D: Jeg er fast inventar, nærmest stueplante.

A: Vi gør det alle sammen mere eller mindre.

IN: Gør du også?

C: Ja og drikker en cola.

B: Det SKULLE du bare sige (griner) (alle griner).

A: Det er også lige meget, for du deltager og ville du ikke så var det også okay, fordi at det er måden du er på.

IN: Hvad giver det dig at komme der?

C: Man lærer også hinanden bedre at kende. Man taler ikke helt om opgaverne, men så taler man om alt muligt andet. Man får socialt samvær. Man er en del af fællesskabet.

IN: Kunne man ikke ligeså godt være i kantinen?

Flere: Det er vi jo også nogen gange.

A: Vi spiser morgenmad der nogen gange, men det er noget andet.

B: Bare det at folk sidder og drikker bajere. Jeg ved ikke, jeg tror det gir noget og den der at lyset er dæmpet og atmosfæren, det gir noget mere..

IN: Hvad giver det at man sidder og drikker en øl sammen?

A: Afslapning.

B: Ja, lige præcis.

A: At man sidder og er fælles om noget andet og selvom man sidder og spiser morgenmad nede i kantinen har man stadig den der opgave som ligger imellem.

IN: Kan du mærke der er en forskel på at du så ikke gør det?

C: Jeg kan godt mærke forskel, at jeg ikke drikker. Det kan jeg godt, men jeg bliver jo ikke tvunget til.. de har stor forståelse for at jeg ikke drikker.

B: Men kan du mærke forskel fra kantinen til fredagsbaren.

C: Jo der er da forskel. Det er der. Der er en anden stemning.

Her får vi et billede af en gruppe hvor alle (de er seks) finder det vigtigt at have det hyggeligt sammen og være en del af fællesskabet med andre studerende på KSS. Deres deltagelse er forskellig. D fortæller det frem som en central og naturlig ting at komme der, han er "nærmest stueplante", dvs. hans deltagelse naturaliseres. A og B fremhæver at man her lægger det faglige væk. C er kvindelig muslim der lægger vægt på at hun er med, men positionerer sig samtidig som muslimsk, ikke-drikkende kvinde. Hun finder det vigtigt at understrege dette overfor os som interviewere, hvilket de andre humoristisk driller hende med. Hendes gentagne understregninger i løbet af interviewet af hendes forhold til alkohol, kunne tolkes som at hun derved får skabt sammenhæng i sin selvforståelse og identitet, således at hun både kan inkluderes derhjemme og på seminariet. De andre positionere sig som nogle der er accepterende og rummelige overfor, at hun ikke drikker øl som de, men deltager på egne præmisser. Hun er derved positioneret som legitim deltager, men også i nogen grad perifer deltager, fordi hun ikke drikker øl. Både C selv og gruppen, især A,

gør noget ud af at fortælle at det vigtige er Cs tilstedeværelse, at hun er accepteret og har status i gruppen, selv om hun ikke drikker. Hvilket omvendt viser at det normalt er vigtigt for fællesskabet i fredagsbaren, at man drikker øl. Øl markerer, at man som studerende lægger opgaverne til side og at fællesskabet bliver et andet, hvor man kan slappe af, lægge det faglige pres fra sig for en stund, tale om andre ting og evt. lære studerende at kende fra andre hold og årgange. Øl er den vigtigste markør, men også dæmpet lys og selve stedet har en betydning for at det bliver et afslappet fællesskab frem for et fagligt. Deltagelsen i fredagsbaren konstituerer et uformelt, men vigtigt gruppefællesskab. Det giver også den enkelte mulighed for at skabe en identitet, som en studerende der er inkluderet og inkluderer sig selv i det sociale studieliv. I den anden gruppe er der flere som ikke deltager og kun en enkelt som gør, men de har alle en mening om det og har foretaget nogle valg dels i forhold til at komme der og dels i forhold til at drikke alkohol. Tre af de studerende i denne gruppe er kvindelige muslimer med anden etnisk oprindelse samt en kvinde med etnisk dansk baggrund, som har børn.

S: Jeg går ikke i fredagsbaren.

S: Meget sjældent.

S: Jeg har tre unger såh..

S: Jeg bryder mig ikke rigtig om fredagsbaren.

IN: Hvorfor?

S: Jeg drikker ikke, såh.., det vil jeg ikke så, det er sådan lidt... det er ikke sådan... jeg drikker ikke og...

S: Jeg drikker heller ikke, men jeg sidder der alligevel.

S: Der er alt for røget.

S: Der er nogen der drikker fra kl. to om eftermiddagen. Man tænker bare: OK - hej hej.

I: Hvad betyder det at være der, når man ikke drikker?

S: Man føler sig lidt udenfor, man føler sig lidt...man føler sig lidt tvunget til at drikke.

S: Nej.

S: Nej.

S: Sludder

S: Bare du er der..

Pigerne i denne gruppe er uenige om, hvorvidt det er vigtigt at deltage og om i hvilken udstrækning præmissen for deltagelse er at man drikker. Pigernes oplevelser af inklusion er forskellige. Den studerende som deltager siger:

S: Jeg sidder da også som Palle alene i verden med en cola i hånden, hvor alle andre har en øl. Men jeg er da ligeglad.

Den studerende positionerer sig derved som inkluderet, men ordvalget tyder på at det er krævende at fastholde den fortælling. Med "Palle alene i verden" som metafor formidler hun en ambivalent oplevelse af ensomhed - midt i de andres fællesskab. Selvom fællesskabet er vigtigt for hende, forsøger hun at skabe sammenhæng i forhold til sin muslimske baggrund og på tværs af konteksterne, en bestræbelse som fører til en ambivalent oplevelse af på en gang at være deltager i og sat udenfor fredagsbarens fællesskab.

En af de andre siger:

S: Du ryger jo også. Og hun svarer: Ja, men jeg drikker ikke.

Rygning tolkes derved af den anden studerende som en markør der mildner eller mindsker den eksklusion der ligger i ikke at drikke. Den studerende med colaen giver ikke udtryk for, at rygefællesskabet, for hende, opvejer den manglende deltagelse i drikkefællesskabet.

Pigerne stiller sig forskelligt både i forhold til at ryge, drikke og at prioritere det i forhold til andre aktiviteter/forpligtelser som f.eks. at gå hjem og vaske tøj.

Alt i alt er flere markører på spil: røg, dæmpet lys, et lokale der kun bruges som fredagsbar, musik og som den vigtigste alkohol. Alt dette er markører for inklusion i et fællesskab knyttet til stedet som et slags fristed fra de faglige krav, men samtidig et fristed, hvor de fællesskaber der skabes her, eller det ikke at komme der, alligevel kan få betydning for deltagelsen i de faglige fællesskaber.

De der ikke går i fredagsbar er tilsyneladende nødt til at konstruere en gyldig fortælling om, hvorfor de ikke deltager. Dette gør de bl.a. ved at devaluere dem der deltager som nogle der ryger og drikker meget, her tilskrevet negativ betydning. Som noget man må distancere sig fra. Nogle af pigerne taler om det som ulækkert at drikke øl fra kl. 13. Eller de fortæller at det ikke er afgørende at være med i det fællesskab. S: *"man kan sagtens have kontakt med rigtig mange, selvom man ikke kommer der"*.

Ingen af de førnævnte muslimske studerende bærer tørklæde. At det er sjældent at de tørklædebærende studerende kommer i fredagsbaren, fremgår af interviewet med en anden ung kvindelig studerende som selv bærer tørklæde. Hun oplever at de andre kigger på hende og tænker – "hvad laver hun der" – men samtidig mærker hun opbakning fra sit hold. Holdkammeraterne synes det er godt hun er der, og de siger det til hende. Hun får generelt tilkendegivelser om, at hendes medstuderende oplever hende som en åben person, og at hun får meget ros. Hun taler gentagne gange om studiet og samværet med de andre som en god oplevelse.

Denne studerendes position i fredagsbaren viser at tørklædet i udgangspunktet kan være en stærk markør for eksklusion, men at det kan miste sin betydning fordi hendes åbenhed og evne til at skabe og indgå positivt i relationer, sætter tørklædet som en markør, ud af kraft. Det virker endda som om hun opnår en vis anerkendelse ved at mestre sin egen deltagelse i et socialt fællesskab, hvor alkohol er en vigtig markør, selvom hendes religion forbyder alkohol.

En mandlig muslimsk studerende forklarer sin manglende deltagelse med at muslimske mænd ikke må hygg snakke med kvinder. Altså en position hvor deltagelse slet ikke er ønskelig.

Konstruktioner af køn, kultur og religion i praktikken

I forbindelse med praktik har der indimellem været ønsker fra nogle muslimske studerende, med henvisning til religiøse forskrifter, om fritagelse fra praktik i institutioner med voksne udviklingshæmmede som kræver meget personlig pleje, f.eks. toiletbesøg og kropsvask. Derfor har vi spurgt til dette i vores interviews, og vi har fået nogle svar, som fortæller om muslimske studerende der som aktører forholder sig vidt forskelligt til dette. Vask af udviklingshæmmede eller handicappede voksne mennesker opleves kun som et problem for nogle muslimske studerende. De studerendes udtalelser tyder på, at der er flere måder, hvorpå man konstruerer og oplever sin muslimske og kulturelle identitet i relation til dette spørgsmål.

Endvidere har vi fået indblik i en anden problematik. Når det pædagogiske arbejde i nogle situationer flyttes ud af institutionens fysiske rammer og ud i det offentlige rum, fortæller pigerne om hvordan de handler ud fra en social kontrol, som de oplever allestedsnærværende. Det handler om at man, som muslimsk kvinde, ikke må ses sammen med en mand, da det kan ødelægge hendes gode ry. En pige fortæller om sin øvelsespraktik på et kontaktsted for socialt belastede unge, som pædagogerne besøger i deres lejligheder: S: *Ja, jeg kan huske i min øvelsespraktik, der havde jeg aftenvagte. Og så var der også – det var en indvandrermand, det var kl. 11 – jeg havde fri kl. 12 om aftenen. Og så skulle vi gå rundt i det der område, ude på Amager og det var kl. 11. Jeg havde enormt svært ved at sige fra, fordi jeg var jo startet og jeg lavede ikke så meget, så jeg fik lov til at komme ud, men jeg havde det godt nok dårligt. Benene rystede og jeg skulle – der bor rigtig mange indvandrere i det område – og vi skulle se de unge om de var hjemme. Men jeg havde det dårligt i situationen. Og han kunne også mærke det på mig. Og jeg gik rundt på opgangene sammen med ham. Det var en ret ubehagelig situation. Og jeg sagde det også til min vejleder og hun sagde også, at det skulle jeg ikke gøre.* Pigen fortæller om et dilemma om forskellige modsatrettede krav fra omverdenen; krav som hun gerne vil indfri alle sammen. Hun vil gerne deltage i det pædagogiske arbejde, og hun vil gerne leve op til praktikstedets forventninger, men dette kommer i strid med, at det ikke er accepteret i hendes familie og i de miljøer de færdes i, at blive truffet offentligt med en mandlig kollega. Situationen forværres af, at hendes kollega også er "indvandrermand" og at det er sent om aftenen, ligesom det foregår i et boligkvarter med mange indvandrere. Hun håndterer det efterfølgende ved at opnå en aftale med sin vejleder om at slippe for

den del af arbejdet. I sin fortælling til os gør hun opmærksom på, at hendes kollega kan mærke, at hun har det dårligt. Derved fastholder hun en position som værende angst for at møde nogen der kender hende, men det er måske også en position hun følte sig nødsaget til at markere i selve situationen, for at kollegaen som også er "indvandrermand" ikke skulle tro noget andet!?

En anden pige fortæller om en lignende situation i praktikken. Til daglig havde hun det sjovt med en mandlig kollega, en pædagogmedhjælper i en daginstitution, men en dag hvor de skulle gå sammen på indkøb i en nærliggende Netto i forbindelse med arbejdet, fik hun det meget dårligt, fordi hun var bange for at nogen skulle se hende.

Disse piger formidler hvordan de oplever et problem med at fastholde deres rygte som gode muslimske piger, når de forsøger at inkludere sig i praktikkens praksis og de normer der gælder her. Til gengæld udtrykker de ingen problemer i relation til deres religion på praktikinstitutionen.

Dette står i modsætning til en mandlig konverteret muslim som var ved at holde op i sin 1. lønpraktik, dels fordi han gerne ville bede i arbejdstiden, og dels fordi han gerne ville gå tidligt for at komme til fredagsbøn. Det lykkedes ham at lave en aftale, hvor han forlod institutionen kortvarigt for at komme til fredagsbønnen og derefter vende tilbage til arbejdet. De kvindelige studerende udtrykker ingen forståelse for denne holdning. De giver udtryk for en mere pragmatisk holdning til det at bede. Nogle af dem påpeger, at man kan bede alle steder og at en bøn evt. kan udsættes lidt tidsmæssigt.

Storylines på seminariet

På det samfundsmæssige plan er der både blandt minoriteter og majoriteten nogle overordnede fortællinger om, at indvandrere og deres efterkommere diskrimineres på grund af deres etnicitet, kultur, religion og sprog. Disse fortællinger og evt. egne erfaringer fra skolen, gaden og institutioner som de studerende selv har oplevet eller fået formidlet, møder de studerende op med som del af deres baggrund. De studerende relaterer sig til og er, i større eller mindre grad, en del af de samfundsmæssige fortællinger; fortællinger som hele tiden er tilgængelige i medier, på arbejdspladser m.m. Fortællingerne er i nogle henseender samstemmende og nogle henseender modstridende. F.eks. medieres i mange sammenhænge en overordnet storyline om at uddannelse er lig med social mobilitet og samfundsmæssig status. Det kan suppleres med at for etniske minoriteter er uddannelse vejen til arbejde, integration og accept. I relation til denne storyline findes der masser af fortællinger som understøtter den, såsom succeshistorier der viser, at det kan betale sig at tage en uddannelse, men også modfortællinger om højtuddannede indvandrede der ernærer sig som taxachauffører og pizzabagere. Der er andre typer af storylines som fx. at muslimske kvinder undertrykkes af deres mænd. Vi har fået eksempler på fortællinger der relaterer sig til en overordnet storyline om, at muslimske kvinder ikke bør være alene med en mand og især ikke i det offentlige rum, dvs. på gaden, cafeen osv. da hendes og familiens ære derved vil blive krænket.

Denne fortælling strider imod den moderne vestlige storyline om kvinden som uddannet, frigjort i forhold til samvær med det andet køn, økonomisk uafhængig og som selvstændig beslutningstager¹.

Vi får i vores analyser blik for, hvordan flere af de kvindelige interviewpersoner med muslimsk tro og anden etnisk og kulturel baggrund agerer og konstruerer deres identitet og relationer i et spændingsfelt mellem bl.a. disse to storylines. Vi begynder f.eks. at kunne se en overordnet storyline om indvandrepigen der vælger at tage en uddannelse, hvorved hun skaber social mobilitet, da faderen er ufaglært gæstearbejder; en storyline der synes at udfordre de, i andre fortællinger, mere faste dikotomier om kvinderne som mere passivt afhængige og underlagt særlige normer i relation til mændene. Denne storyline begynder at tage form for os gennem vores analyse af empiriens forskellige fortællinger. Det fremgår ikke af fortællingerne om hun vinder agtelse og status derved men der er understøttende fortællinger, hvor "indvandrepigen" går hjem med nyerhvervet viden og fortæller sin far eller forældrene, hvordan de skal forstå verden. Og forskellige udsagn får os til at fokusere på, hvordan de tillægger det stor betydning, om hun klarer

uddannelsen og får sig et arbejde. En anden storyline som vi får blik for i vores analyse arbejde, og som kan siges at supplere den forrige er, hvordan "indvandrerpigens" kamp for uddannelse er som en linedansers balancegang på en line udspændt mellem familiens opbakning og ønske om status på den ene side og den familiære beskyttelse af hende som ærbar kvinde og deraf følgende social kontrol på den anden side – to storylines som konstitueres og leves i et krydsfelt iblandt mange af de yngre kvinder med muslimsk baggrund. En tredje storyline med stor betydning på seminariet, er den storyline med kravene om at kunne begå sig både fagligt og socialt, som vi har beskrevet i det foregående; en storyline som ikke i sig selv omhandler kultur, etnicitet eller religion, men som alligevel føres sammen med kulturelle og sproglige markører, og således farver og farves i interaktion med disse.

Vores interviewpersoner med anden etnisk baggrund er hovedsagelig unge, ugifte kvinder, som bor hjemme, en har børn, en enkelt bor alene. Ud fra vores interview fremkommer nogle unikke og personlige fortællinger med forskellige og individuelle realiseringer. Pigerne fortæller ikke sig selv frem som andetgjorte, men som selvstændige aktører der foretager vurderinger og kontinuerligt forhandler sig frem til varierede positioneringer, hvor de f.eks. kan håndtere to forskellige syn på kvinder, samfundets krav til integration, egne subjektive præferencer i valg af studiekammerater/venner. Valg der giver mening i forhold til lige præcis hver deres individuelle position i forhold til familie, samfund, egen baggrundskultur, dansk kultur, modernitetskultur osv. De lever således på mange måder op til en postmoderne forståelse om individer, der agerer selvstændigt og på forskellige måder realiserer deres individuelle liv som unge kvinder mellem traditionelle kulturelle normer og postmoderne diversitet. Dvs. i nogle kontekster positionerer de sig selv som f.eks. muslimsk kvinde, i andre som "indvandrer", som pakistaner, som dansker, som studerende. Og de forhandler sig til rette i mere specifikke positioner som socialt ansvarlig i nogle situationer men ikke i andre, som en der går i fredagsbar på seminariet eller ikke gør, går med tørklæde eller ikke gør.

Nogle af de kvindelige studerende med anden etnisk baggrund og med muslimsk tro kan i visse henseender tolkes som en slags mønsterbrydere eller normbrydere. Dels socialt, da de af sig selv nævner at deres far/forældre er gæstearbejdere. Derudover fortæller de sig frem som piger der går hjem til forældrene og diskuterer samfundsforhold såsom integration, respekt for autoriteter m.m. De giver tydeligt udtryk for at de præsenterer forældrene for ny viden og nye holdninger. Disse piger orienterer sig i forhold til de traditionelle, kulturelle og religiøse normer i familien/indvandremiljøet, men er samtidig også normbrydere, dels i kraft af at tage en uddannelse, dels ved at sige deres mening, og dels ved at tage initiativer der overskrider familiens kulturelle koder, som f.eks. ved at spørge om lov til at invitere grupper med blandede køn til at arbejde hjemme. Ingen af pigerne taler dog om sig selv som oprørere eller normbrydere, og især den ene fortæller flere gange om situationer hvor hun vælger at overholde konventionerne, som f.eks. når hun fravælger at følges på gaden med en mandlig studerende fra gruppen eller når hun forlader sin gruppe, når der kommer øl på bordet på et offentligt sted.

Alligevel kan vi tolke pigerne som konstruktivt deltagende i og på tværs af familiens og seminariets forskellige arenaer. Pigerne udviser således en evne til at deltage og forhandle aktivt og inkludere sig i det postmoderne samfunds forskellige arenaer; forhandlinger hvor de i deres identitetsarbejde forsøger at skabe en sammenhæng imellem disse kontekster. Disse piger synes således at repræsentere en høj grad af inklusion i både faglig og social sammenhæng på seminariet, hvilket f.eks. viser sig ved at de indtager positioner hvor de tager klart stilling til hvem de ønsker at være i gruppe med, og hvem de fravælger. At de positionerer sig som aktive studerende der tager egne initiativer f.eks. i forbindelse med emnevalg, og som sociale studerende, når de f.eks. deltager i seminariets fredagsbar.

De positionerer sig ligeledes som selvstændige individer, når de fortæller om hvordan de selv aktivt ekskluderer sig af hensyn til deres gode ry som muslimske kvinder, og giver sjældent udtryk for at de oplever sig som ekskluderet af de andre.

De øvrige kvindelige studerende med muslimsk tro udfordrer i mindre grad de krav de mødes med hjemmefra, men fortæller alligevel frem hvordan de i forskellige henseender forhandler familiens normer og koder. Den ene har valgt at blive pædagog på trods af familiens ønske om at hun skulle uddanne sig til advokat eller læge, og overskrider indimellem reglerne ved at deltage i gruppearbejde i længere tid end forældrene bifalder. Så selvom hun fremstiller sig selv som en pige der i høj grad er underlagt forældrenes normer, og som føler sig utilpas hvis hun kommer for sent hjem efter forældrenes regler, fortæller hun altså også om eget valg i forbindelse med uddannelse og en bøjning af reglerne så hun får mulighed for at inkludere sig socialt og fagligt på studiet.

Vi har igennem beskrivelsen af vores overvejelser i arbejdet med disse fortællinger og storylines – som fortælles og leves både på det individuelle og mere overordnede plan – forsøgt at formidle nogle relativt nuancerede billeder på, hvordan især de kvindelige studerende med muslimsk baggrund agerer mellem samfundsmæssige, kulturelle, religiøse, familiære og uddannelsesmæssige koder og normer. I dette spændingsfelt får vi, i vores analyse, øje på, hvorledes nogen har en bred margin, andre en smallere eller meget smal margin i forhold til på en gang at positionere sig som legitime deltagere i både seminariets og deres hverdagslivs andre arenaer, og i forhold til at kunne genkendes og genkende sig selv på tværs af disse.

Litteraturliste

- Davies, Bronwyn og Harré, Rom (1990). Positioning: The discursive production of selves. I *Journal for the Theory of Social Behavior* 20(1).
- Davies, Bronwyn (2000). *A body of writing 1990 - 1999*. New York: Alta Mira Press.
- Derrida, Jacques (1992). *Acts of Literature*. Red. Derek Attridge. London: Routledge.
- Lather, Patti (1994). Critical Inquiry in Qualitative Research. Feminist and Poststructural Perspectives: Science "After Truth". I *Exploring Collaborative Research in Primary Care*. Chabree, B. et al.(red.). London.
- Staunæs, Dorthe (1998). *Transitliv. Andre perspektiver på unge flygtninge*. København: Forlaget politisk revy.
- Staunæs, Dorthe (2000). *Hvorfor hænger kurdisk-tyrkiske drenge langs skolemuren?*
- Staunæs, Dorthe og Søndergaard, Dorte Marie (2005) *Interview i en tangotid*. I Jarvinen, Margaretha, og Mik-Meyer, Nanna. *Kvalitative metoder i et interaktionistiskperspektiv*.
- Søndergaard, Dorte Marie (1996). *Tegnet på kroppen. Køn: koder og konstruktioner blandt unge voksne i akademika*. København: Museum Tusulanum.

Noter

¹ En storyline om den vestlige kvinde som her kun trækkes frem i relation til dominerende storylines omkring muslimske piger og kvinder, og ikke nuanceres i sig selv. Forskere som går dybere i hvordan kvindekønnet konstrueres og gives betydning i relation til konstruktionerne af mandekønnet indenfor en vestlig kulturkreds retter tillige blikket mod hvordan traditionelle kønsdikotomier også her spiller med, blot i mere subtile former (se fx Søndergaard, 1996).